अथ दशमः पटलः।

पूजा स्नानं स्थितिरपि विभोरेकवेरे यदि स्या-
न्नान्तर्गर्भावरणमिह पूजावृतौ स्याद्विकल्पः।
बेरेषु स्याद् बहुषु यदि गर्भावृतिः स्यादजादिः
स्यादप्यर्चावरणमुभयत्रापि बल्यावृतिः स्यात्।। १।।

इत्येवमेकवेरप्रतिमाविषयां क्रियामभिधाय बहुबेरप्रतिमागतान् विशेषानाह – पूजा स्नानमिति। विभोर्देवस्य एकस्मिन् एव बेरे पीठपूजापुरस्सरमावाहनाद्युद्वासनान्ता पूजा अभिषेककलशसेकादिः स्नानं पूजाभिषेकव्यतिरिक्तकाले स्थितिरप्येकस्मिन्नेव बेरे स्यादिति। तत्रान्तर्भागे गर्भावरणं गर्भगृहगतपरिवारगणो न स्थापनीयः स्यात्। इहैकबेरविषये पूजावृतौ विकल्पः स्यात्। बहुषु बेरेषु सत्सु यद्यजादिः ब्रह्मादि गर्भावृतिः स्थापनीया स्यात्। अत्राच्चर्चावरणमपि स्यात्। उभयत्रैकबेरे बहुबेरे च बल्यावृतिर्द्वाःस्थादिक्षेत्रपालान्तावरणं स्यात्।

बेराणि स्युस्त्रीण्यपि बल्युत्सवयात्रा-
र्थानि स्वर्णाद्यारचितान्यप्युभयत्र।
स्नानार्चायां स्वोचितक्लृप्त्या विहितायां
पूजाबिम्बे वा स्नपनं स्याद् बहुबेरे ।। २।।

उभयत्रैकबेरे बहुबेरे च बल्युत्सवाद्यर्थानि बल्यर्थमुत्सवार्थं तीर्थयात्रार्थं च सुवर्णादिभिरारचितानि त्रीणि बेराणि स्युः। बहुबेरे तु स्नानार्थं कल्पिते बिम्बे वा पूजाबिम्बे वा स्नपनं स्यात्।

मूलार्चा बहुबेरके तरुमयी लेप्या च सा मृन्मयी
शूलस्थापनपूर्विका मृदुपचित्या शूल उत्पाद्यते।
शैली वाऽपि च चित्रसम्भृतरुचस्त्वेता उपार्चाः पुन-
र्लौह्यः शैल्यथवाऽर्चनाप्रतिकृतिस्तासां क्रियाऽथोच्यते ।। ३।।

बहुबेरैकविषये तरुमयी लेप्या च मूलार्चा स्यात्। सा तु लेप्या केवलमृन्मयी शूलस्थापनपूर्विका च स्यात्। तत्र तु शूले मृदुपचित्या मृल्लेपेनोत्पाद्यते निर्वर्त्यते। अपि च शैली वा मूलार्चा स्यात्। एताः सर्वाश्चित्रसम्भृतरुचः चित्रवशान्नाना-रूपशोभाश्च उपार्चाः कर्मार्चाः पुनर्लौह्यः लोहमय्यः तत्रार्चनाप्रतिकृतिरथवा शैली तासां प्रतिमानां क्रियाथोच्यते।

शूलं वार्यधिवास्य बिम्बकलशैः सिक्त्वाऽधिवास्याग्रतः
प्रासादे परिशोधिते मणिगणन्यासादि कृत्वा गुरुः।
संस्थाप्य स्वपदेऽभिषिच्य कलशाभ्यां प्रार्च्य संरक्ष्य तत्
तक्ष्णा मृन्मयमूलबिम्बमुपबिम्बं चेप्सितं कारयेत् ।। ४।।

धाम्नः संरचिते तले स्थलविशुद्धिं स्वोक्तनीत्या[१] गुरुः
कृत्वा वास्तुबलिं च रत्नहुतिकृत् पुण्याहकृत् संस्कृताम्।
तद्गर्तेऽजशिलां न्यसेद् द्रविणजातं च स्वमस्यान्ततः
शिल्पीशो गुरुबिम्बमत्र रचयेच्छैलं तथा दारवम् ।। ५।।

अथ तन्त्रसमुच्चयश्लोकेन शूलप्रतिष्ठामाह – शूलं वारीति। मूलबिम्बस्य गौरवे सति प्रासादकरणात् प्राग् बिम्बरचना कार्येत्यभिप्रेत्याह – धाम्न इति। प्रासादस्याधिष्ठानादिकं यथाविधि चित्वा तत्र गुरुः स्वोक्तनीत्या स्थलशुद्धिं वास्तुबलिं च कृत्वा रत्नहुतकृत् पुण्याहकृत् तद्द्वयं च कृत्वा पुनस्तत्र गर्ते संस्कृतां नपुंसकशिलां स्वद्रव्यसमूहं च न्यसेत्। ततोऽत्र शिल्पीशः शैलं

१. 'रित्या' घ. पाठः ।।

दारवं वा गुरुबिम्बं बृहद्बिम्बं रचयेत्।। ४ - ५।।

देवस्य धाम्न्यारचिते सहाङ्गैः
स्वैर्मण्डपाद्यैरिह वा पृथग्वा।
स्वैश्चोपबिम्बैः सह मूलबिम्बे
कुर्याद् गुरुर्मङ्गलबीजवापम् ।। ६।।

ततो देवस्य प्रासादे मण्डपाद्यैः स्वैरङ्गैः सहारचिते सति इह प्रासाद एव वा पृथगन्यत्र वा स्वैरुपबिम्बैः सह मूलबिम्बे चारचिते सति गुरुर्मङ्गलबीजवापं कुर्यात्।

तच्छिल्पी कृतमूलबिम्बमुचिताशासम्मुखं शायये-
च्छय्यायामुपबिम्बमस्य च तदर्हेऽह्न्यौपलं वामतः।
लेप्यादौ परिशोध्य धाम स वदेत् प्राप्तं सदन्तः कृत-
स्याक्ष्युन्मीलनकालमेतदुपबिम्बं शाययेच्चोक्तवत् ।। ७।।

ततस्तदर्हे प्रतिमापरिग्रहयोग्येऽह्नि बहिः पृथगेव मूलप्रतिमा कृता चेच्छिल्पीः स्वेन कृतं तन्मूलबिम्बं शय्यायामुचिताशासम्मुखं शाययेत्। उपबिम्बमौपलं शैलं चेत् तस्य वामतश्च शाययेत्। मूलबिम्बे लेप्यादौ सति शिल्पी धाम प्रासादं निर्माय परितः शोधयित्वा तदन्तः कृतस्य बिम्बस्य प्राप्तमक्ष्युन्मीलनकालं वदेत्। एतदुपबिम्बं बहिर्भाग उक्तवदेव शाययेच्च।

हैम्या तूलिकया लिखेद् घृतमधुस्तोकाक्तया लोचनं
सूच्यग्रेण तु दर्पणं प्रतितनौ सम्यक् तदक्तेन वा।
प्रासादे शयनेऽथवा प्रतिकृतेः सत्याः क्रियार्चादृशं
शेषाक्तेन पुरोक्तवत् प्रतिकृतौ तत्पूरणं मानसम् ।। ८।।

ततो गुरुर्हैम्या हेमकृतया घृतमधुस्तोकाक्तया घृतमधुलेशेनाञ्जितया तूलिकया प्रासादे सत्या अथवा शयने सत्याः मूलप्रतिकृतेर्लोचनमुक्तप्रकारेण लिखेत्।

अथवा दर्पणप्रतितनौ दर्पणे प्रतिबिम्बयित्वा तु तल्लोचनं सम्यक् तदक्तेन घृतमध्वक्तेन सूच्यग्रेण लिखेत्। क्रियार्चादृशं कर्मार्चाया नेत्रम्। तच्छेषाक्तेन सूच्यग्रेण पुरोक्तवदेव लिखेत्। प्रतिकृतौ मूलबिम्बे तत्पूरणं मानसमेव स्यात्।

चामुण्डाम्बास्वम्बुजाकल्पिताग्रे
पूजापीठे कर्णिकायां त्रिकोणम्।
तच्छेषाक्तेनैव शान्तित्रयीं[१] च
सूच्यग्रेणेहालिखेत् तत्क्रमज्ञः ॥ ९ ॥

इह नेत्रोल्लेखनसमये चामुण्डाम्बासु चामुण्डायां मातृषु चाम्बुजाकल्पिताग्रे पद्माकारेणाग्रभागेन युक्ते पूजापीठे कर्णिकायां कर्णिकास्थाने तच्छेषाक्तेन मूलबिम्बानां नेत्रोल्लेखनानन्तरं तच्छेषाक्तेन सूच्यग्रेण त्रिकोणं शक्तित्रयीं च तत्क्रमज्ञस्तासां त्रिकोणरेखानामिच्छादिशक्तीनां च क्रमं जानन्नालिखेत्।

तद्बिम्बं सोपबिम्बं पुर उदितदिशा धामगं तेन धाम्ना
सार्धं सङ्गृह्य संशोधयतु निजनिजैः शोधनैर्दर्पणे तु।
तच्छेषेणोपबिम्बं सदनमपि पुरः शोध्यमन्तर्यदार्चा-
होमे सम्पातपातं प्रतिवपुषि परं कौतुकं कर्मबिम्बे ॥ १० ॥

तन्मूलबिम्बमुपबिम्बयुक्तं पुरोक्तमार्गेण सङ्गृह्य निजनिजैः शोधनद्रव्यैर्दर्पणे प्रतिबिम्ब्य संशोधयतु। मूलबिम्बं धामगतं चेत् तेन प्रासादेन सार्धं सङ्गृह्य संशोधयतु। तच्छेषेणोपबिम्बं च संशोधयतु। यदा त्वन्तरर्मूलार्चा स्यात् तदा पुरत एव सदनं शोध्यं स्यात्। अक्षतहोमे सति चेत् (तत् तं) कृत्वा प्रतिवपुषि दर्पणप्रतिबिम्बे सम्पातपातः स्यात्। कौतुकबन्धनं परं केवलं कर्मबिम्ब एव स्यात्।

मूलबिम्बं सुमृदुना शिखिबर्हचयेन वा।

१. 'शक्ति' ख. ग. पाठः ॥

स्वम्बरेणाथवेहाग्रे परिमृष्ट्या विशोध्यताम् ।। ११ ।।

इह शोधनस्याग्रे पूर्वं मूलबिम्बं सुतरां मृदुना शिखिबर्हचयेन वा सुमृदुना वस्त्रेण वा विशोध्यताम् ।

पूजार्चामुदितां च तीर्थसविधे नीत्वा पुरोक्तक्रमा-
न्मूलार्चामधिवास्य दर्पणगतां तद्वारि वा स्वाग्रतः ।
पात्रात्ताम्भसि वा तथा तु निजशुद्ध्यर्थेऽपि वा मण्डपे
लेप्यार्चादि तु तत्र धाम्न्यथ परां तीर्थोदके वासयेत् ।। १२ ।।

तत उदितां पूजार्चां तीर्थसविधे नीत्वा मूलार्चां पुरोक्तक्रमात् तद्वारि तीर्थजले वा परिग्रहस्थल एव वा स्वाग्रतः पात्रात्ताम्भसि वा निजशुद्ध्यर्थे मण्डपे वा लेप्यार्चादिबृहद् बिम्बं चेत् तत्र धाम्न्येव वा सर्वत्र दर्पणगतमधिवास्य परां कर्मार्चां तीर्थोदके वाधिवासयेत् ।

मृद्दारूपललोहरत्नकृतबिम्बानां गिरीषुत्रिरा-
त्रैकाहर्निशरात्रिमात्रमुदवासः स्वागमेषूदितः ।
मूलार्चाजलवासकालमुपलोपार्चोदवासोऽथवा
स्वं कालं तु तदैकवेरवदिदं सङ्गृह्य शोध्यं पुरः ।। १३ ।।

यत्स्यादाप्लवकौतुकं यदपि वा बह्वेकवेरोचितं
स्याद् बल्युत्सवतीर्थबिम्बमिह लौहं तत्प्रधानेन तु ।
सार्धं प्रोक्तदिशा प्रगृह्य परिशोध्योक्तोदके वासयेत्
कृत्स्नं वासरमस्य पूर्वदिवसान्ते वा ग्रहो बिम्बवत् ।। १४ ।।

तत्र मृद्दारूपललोहरत्नकृतबिम्बानां मृदा वृक्षेण शिलया लोहेन रत्नेन कृतानां बिम्बानां क्रमेण गिरीषुत्रिरात्रैकाहर्न्निशरात्रिमात्रं सप्तरापञ्चरात्रं त्रिरात्रमेकाहोरात्रं रात्रिमात्रं चोदवासो जलवास आगमेषूदितः स्यात् । अथवा उपलार्चोदवासः शैलस्यार्चनाबिम्बस्य जलाधिवासो मूलार्चाया जलाधिवासेन

समकालं स्यात्। तदिदमर्चनाबिम्बं त्वेकबेरवत् पुर एव सङ्गृह्य स्वं कालं शोध्यम् स्यात्। स्नानबिम्बादेः शोधनक्रममाह – यत्स्यादिति। इहाप्लवकौतुकं स्नानबिम्बं बह्वेकवेरोचितं, बहुवेरे एकवेरे च योग्यं बल्युत्सवतीर्थबिम्बं लौहं च यद्यदपि वा अत्रोपरिगतं यच्च द्वयं मिलित्वैव योज्यम्। तत् सर्वं प्रधानेन सार्धं प्रोक्तदिशा प्रगृह्य परिशोध्योक्तोदके वासयेत्। अस्य लौहस्य पूर्वदिवसान्ते कृत्स्नं वासरं कालं स्यात् वा परिग्रहो बिम्बवदेव स्यात्।। १३ – १४।।

मूलार्चामितराश्च वारिवसतेरानीय भद्रासने-
ष्वास्थाप्य क्रमतोऽथ बिम्बकलशैः सिक्त्वा सनेत्रक्रियाम्[1]।
मूलार्चां त्विह दर्पणेऽथ सकलेज्यां शक्तितोऽस्यां बुध-
स्तद्बिम्बे परिपूर्तये च तनुयान्नीराजनाद्यान्तिमाम् ।। १५।।

अथ मूलार्चामितराश्च वारिवसतेर्जलाधिवासादानीय स्नानमण्डपे भद्रासनेष्वास्थाप्य मूलार्चां दर्पणे प्रतिबिम्ब्य सनेत्रक्रियं नेत्रोल्लेखनेन युक्तं बिम्बकलशैः सिक्त्वाथास्यां मूलार्चायां शक्तितः सकलेज्यां यथायोग्यं तनुयात्। बिम्बे पूजाबिम्बे पूजायाः परिपूर्वतये बुधो नीराजनाद्यन्तिमां पूजां च तनुयात्।

बिम्बशुद्धिघटैर्मूलबिम्बीयप्रतिबिम्बकम्।
अभिषिच्यावशेषाद्भिः शेषबिम्बेषु सेचनम् ।। १६।।

तत्र बिम्बशुद्धिघटैः क्रमेण मूलबिम्बीयं प्रतिबिम्बमभिषिच्य शेषतोयैः शेषबिम्बाभिषेचनं स्यात्।

अथ संस्कृतमण्डपान्तरर्चाः
शयनीये विनिवेशयेत् क्रमेण।
प्रथमामिह मध्यतः सनिद्रा-
कलशं वामत एव चेतरार्चाः ।। १७।।

१. 'क्रियम्' ग. पाठः ।।

अथ संस्कृतस्य मण्डपस्यान्तर्भागे शयनीयेऽर्चाः क्रमेण विनिवेशयेत्। इह मध्यतो निद्राकलशेन सार्धं प्रथमां मूलप्रतिमां तद्वामत इतराश्च विनिवेशयेत्।

लेप्यादौ प्रासाद एवावतिष्ठे-
तैतद् बिम्बं यागबिम्बादि सर्वम्।
शय्यायां स्याद्यागबिम्बाग्रदेशे
निद्राकुम्भस्तद्विदा कल्पनीयः ॥ १८॥

लेप्यादावेतन्मूलबिम्बं प्रासाद एवावतिष्ठेत। यागबिम्बादि सर्वं मण्डपे शय्यायां स्यात्। तद्विदा गुरुणा यागबिम्बाग्रदेशे निद्राकुम्भः कल्पनीयः।

ध्यानाधिवासमखिलं विदधीत मूल-
बिम्बेऽर्चनाप्रतिकृतावपि नात्र तत्त्वैः।
आवाहनं तदितरेषु चतुर्षु मूर्त्या-
वाहान्तमेव तु विशेषविदादधीत ॥ १९॥

अखिलं ध्यानाधिवासं मूलबिम्बेऽर्चनाबिम्बेऽपि विदधीत। अत्रार्चनाबिम्बेऽखिलैस्तत्त्वैरावाहनं न विदधीत।

पूजाबिम्बादिषु स्थूलमूर्त्यङ्गत्वेन तत्त्ववित्।
पञ्चतत्त्वैः समावाह्य विन्यस्याङ्गानि पूजयेत् ॥ २०॥

पूजाबिम्बादिषु तत्त्वविद् गुरुः स्थूलमूर्त्यङ्गत्वेन पञ्चतत्त्वैः समावाह्याङ्गानि विन्यस्य पूजयेत्।

तत्त्वहोमेऽथ सम्पातं मूलबिम्बेऽधिदर्पणम्।
स्पृष्ट्वा तत्पूर्तये पूजाबिम्बेऽपि मनुवित् स्पृशेत् ॥ २१॥

अधिवासशान्तिहुतयोः सम्पातस्पर्शनं प्रतितनौ स्यात्।
पूजाप्रतिमायामपि तच्छेषस्पर्शमात्रमितरेषु ॥ २२॥

गेहान्तः कृतबिम्बपीठममुना बिम्बेन सार्धं यदि
स्याच्चित्रं यदि न स्वकीर्तितदिशा शोध्यं यथार्हं तु तत्।
तद्वत्केवलपीठमप्यथ बहीरीत्या स्वया शोध्यतां
ब्रह्माश्मापि धिया कथञ्चन यथोक्तं चापि शोध्यं क्रमात् ।।२३।।

तत्त्वहोमसम्पातं प्रतिबिम्बितदर्पणे स्पृष्टशेषेण पूजाबिम्बेऽपि स्पृशेदित्याह – तत्त्वहोम इति। अधिवासशान्तिहुतयोः सम्पातमपि तथा स्पृशेदित्याह – अधिवासेति। पीठादीनां शोधनरीतिमाह – गेहान्तः कृतेति। गेहान्तःकृतबिम्बपीठं प्रासादान्तर्भागे स्थापितस्य बिम्बस्य पीठं चित्रं यदि स्यादमुना बिम्बेन सार्धं शोध्यं स्यात्। चित्रं न यदि स्यात् स्वकीर्तितदिशा तु यथार्हं तच्छोध्यम्। अथ केवलं पीठं चञ्चलं पीठं यदि तद्वदेव बहिर्भागे स्वया रीत्या शोध्यताम्। ब्रह्माश्मा नपुंसकाश्मापि कथञ्चन यथा शक्ति धिया यथोक्तं चापि शोध्यं स्यात्।। २१ - २३।।

निःशय्यं ध्रुवमालयस्थमिह मूलेज्याप्लवार्चास्पदं
नोचेदालयगं स्वबिम्बशयनाद्वामे तु शय्यान्तरे।
न्यस्तं भूतलयादिशुद्धनिजमन्त्रन्यासपूजोर्जितं
तद्वद् ब्रह्मशिलामपि स्वहुतसम्पातैधितं कल्पयेत् ।। २४।।

इहालयस्थं प्रासादस्थं मूलेज्याप्लवार्चास्पदं मूलार्चायाः पूजर्चायाश्च पीठं ध्रुवं निश्चलं चेन्निश्शय्यं शय्यारहितमेव। अथालयगं नोचेत् स्वबिम्ब शयनाद् वामभागे शय्यान्तरे न्यस्तं पीठं च भूतलयादिभिः शुद्धं निजमन्त्रन्यासेन पूजया चोर्जितं स्वहुतसम्पातैधितञ्च कल्पयेत्। (तथा तत्तद्? तद्वत् तथा) ब्रह्मशिलामपि कल्पयेत्।

बल्यादिबिम्बे तदभिन्न एव

१. 'शोध्यः' च. पाठः ।।

पीठे विशुद्धे च सहैव तेन।
भूताप्ययाद्यं सह तेन कृत्वा
शक्तिं विभाव्यात्र समर्चयेत् ताम् ।। २५।।

लेप्यादिबिम्बेऽजशिलामणिन्या-
सादौ कृतेऽपि ह्यधुनापि कार्यम्।
हुतं तदीयं ध्रुवकर्मबिम्ब-
प्रतिष्ठितौ शक्तिहुतं च भूयः ।। २६।।

बलिकौतुकादिषु बिम्बसहितानां पीठानां तेनैव बिम्बेन सह शोधनं कुर्यादित्याह – बल्यादीति। पुनर्लेप्यादिबिम्बे नपुंसकशिलायां रत्नन्यासादौ कृतेऽपि सत्यधुनापि तदीयं हुतं कार्यमेव। ध्रुवकर्म बिम्बप्रतिष्ठितौ भूयः शक्तिहुतं च कार्यमेव।। २४, २६।।

ततः श्रपितपायसो विहितवत् स्वकुण्डे गुरुः
सपर्यतु यथाविधि प्रतिकृतावुदङ्मण्डले।
स्वकुण्डदहने विभुं द्विजतनौ च तेनान्धसा
बहिः परिषदोऽप्यमुं प्रधिनुयादपूपादिभिः ।। २७।।

ततो गुरुः स्वकुण्डे विहितक्रमेण श्रपितपायसो भूत्वाः पुनः प्रतिकृतौ उदग्गते मण्डले स्वकुण्डाग्नौ द्विजतनौ च विभुं सपर्यत पूजयतु। बहिः परिषदोऽपि पूजयतु। पुनरमुं देवमपूपादिभिः प्रधिनुयात्।

शय्यायां पीठमिष्ट्वा महिततनुयुगे मूलबिम्बे स्वमूले-
नावाह्य न्यासभेदैः सकलयतु तथा कर्मबिम्बे च भूयः।
[1]स्वां मूर्तिं स्नानबिम्बादिषु समुचितविद्विन्यसेद्विग्रहेज्यां
सर्वेष्वाधाय सर्वावरणमपि यजेदीदृशीयं सपर्या ।। २८।।

१. 'स्वा मूर्ती च ।।

पूजायां विशेषमाह – शय्यायामिति। शय्यायां पीठमिष्ट्वा महिततनुयुगे पूजितस्थूलसूक्ष्ममूर्तौ मूलबिम्बे स्वमूलेनावाह्य न्यासभेदैः सकलयतु। तथा कर्मबिम्बे च करोतु। भूयः स्नानबिम्बादिषु समुचितज्ञो गुरुः स्वां मूर्तिं विन्यसेत्। सर्वेषु विग्रहेज्यामाधाय सर्वावरणं यजेत्। इयं सपर्या त्वीदृशी स्यात्।

मूलार्चापचितिस्तनावनुदकैः सूनैर्मनःसम्भवै-
र्वा गन्धादिभिरप्यथार्घ्यममृतं चैत्तं च नैवेद्यकम्।
पूजार्चां[१] तु विधानतोऽर्चयतु नैवेद्यं तु तत्पायसं
स्नानार्चादिषु यागबिम्बवदभीज्यार्घ्यं निवेद्यं भवेत् ।। २९ ।।

मूलार्चाया अपचितिं पूजा तनौ विग्रहेऽनुदकैः सूनैर्वा मनःसम्भवैर्वा गन्धादिभिर्वा स्यात्। अथार्घ्यं चैत्तममृतं च निवेद्यकं स्यात्। पूजार्चां तु विधानतोऽर्चयतु। तत्र तु पायसं निवेद्यं स्यात्। स्नानार्चादिषु यागबिम्बवदभीज्या विग्रहेज्यार्घ्यमेव निवेद्य भवेत्।

दर्पणप्रतिबिम्बे यदीरितं तदशेषतः।
मूलबिम्बवपुष्येव ध्यानेनैकं वितन्वते ।। ३० ।।

एके तु दर्पणप्रतिबिम्बे यत् कर्मेरितं तदशेषतो मूलबिम्बवपुषि ध्यानेनैव वितन्वते।

सङ्क्षिप्तपूजोऽथ निवेद्यमात्रं
स्यान्मूलबिम्बेऽथ तु यागबिम्बे।
तत्पूर्तये स्यादुभयोर्वितानः
प्राक्स्थापनात् सङ्क्रमणाद्ययोगात् ।। ३१ ।।

अथ मूलबिम्बे संक्षिप्तैव पूजा तत्र निवेद्यमात्रं च स्यात्। यागबिम्बे

१. 'यागार्चां तु' ङ ।।

तत्पूर्तये पूजा निवेद्यं च स्यात्। स्थापनात् प्राक् सङ्क्रमणाद्ययोगादुभयोर्वितानः पृथग्भाव एव स्यात्।

प्रातः प्रासादप्रतिष्ठादि कृत्वा
ब्रह्मग्रावाणं प्रतिष्ठाप्य मन्त्री।
रत्नानि न्यस्यात्र पीठं प्रतिष्ठा-
प्यास्मिन् विद्वान् पीठपूजां विदध्यात् ।। ३२।।

पुनरुत्तरेद्युः प्रातःकाले मन्त्री प्रासादप्रतिष्ठादि कृत्वा ब्रह्मग्रावाणं प्रतिष्ठाप्य रत्नानि न्यस्यात्र पीठं प्रतिष्ठाप्यास्मिन् पीठपूजां विदध्यात्।

न पुंसकशिलाद्यं तु लेप्यादौ प्राक् प्रतिष्ठितम्।
नवीकृतधियेदानीं ध्यानेन स्थापयेदपि ।। ३३।।

लेप्यादौ तु प्राक् प्रतिष्ठितं नपुंसकशिलाद्यमिदानीं नवीकृतिधिया ध्यानेनैव स्थापयेत्।

मूलार्चास्पदपीठिकाग्रभुवि पूजार्चास्पदे कल्पिते
न्यस्याजोपलमात्रमस्य मणिहेम्नी मध्यगर्ते न्यसेत्।
यद्येतत् स्थिरकौतुकं तदुपरि स्वां पीठिकां शक्तितः
स्विष्टां न्यस्य यजेच्च तत्र च पुनः पीठार्चनं प्राचरेत् ।। ३४।।

मूलार्चाया आस्पदस्थायाः पीठिकाया अग्रभुवि कल्पिते पूजार्चाया आस्पदे एतत् पूजाबिम्बं स्थिरकौतुकं चेत् तत्राजोपलमात्रं न्यस्यास्य मध्यस्थे गर्ते मणिहेम्नी न्यसेत्। तदुपरि स्वां पीठिकां शक्तितः शक्तिमन्त्रेण स्विष्टां न्यस्य यजेत्; तत्र पुनः पीठार्चनं च प्राचरेत्।

सति स्नानबिम्बे पदेऽस्याधिपीठं

१. 'कृति' च., २. 'मत्र' ङ, ३. 'स्यापि' ।।

प्रतिष्ठाप्य शक्त्याऽऽचरेत् पीठपूजाम्।
परेष्वस्ति यत्तत्पदे तस्य पीठं
प्रकल्प्याथ तालत्रयाद्यं विदध्यात् ।। ३५।।

स्नानबिम्बे सत्यस्य पदे च शक्त्या पीठं प्रतिष्ठाप्य पीठपूजाम् आचरेत्। परेषु बिम्बेषु यद्यदस्ति तत्तत्पदे तस्य पीठं प्रकल्पाथ तालत्रयाद्यं विदध्यात्।।

निधाय भद्रपीठानि तत्तदास्पदपृष्ठतः।
मण्डपात् सर्वमानीय बिम्बान्येतेषु विन्यसेत् ।। ३६।।

तत्तदास्पदस्य पृष्ठतो भद्रपीठानि न्यस्य मण्डपात् सर्वमानीयैतेषु भद्रपीठेषु बिम्बानि विन्यसेत्।

स्यान्मण्डपेऽर्चनमिहार्चनबिम्ब एव
विद्येशकुम्भसलिलार्पणमादिबिम्बे।
उद्वासनं च सकलस्य करोतु याग-
बिम्बे तु वेश्मनि भवेद्यदि मूलबिम्बम् ।। ३७।।

इह मण्डपेऽर्चनबिम्ब एवार्चनं स्यात्। विद्येशकुम्भसलिलानां समर्पणमुद्वासन-मादिबिम्ब एव स्यात्। मूलबिम्बं वेश्मनि भवेद्यदि सकलस्योद्वासनं यागबिम्बे करोतु।

बिम्बमनु यागबिम्बं नयने स्नानादिशेषबिम्बानि।
योज्यानि तदभितः स्युर्निद्राकलशादि सर्वमुदितनयम्।। ३८।।

नयने बिम्बानयने बिम्बमनु मूलबिम्बस्य पश्चाद् यागबिम्बं स्यात्। स्नानादिशेषबिम्बानि तदभितः पृष्ठतो योज्यानि स्युः। निद्राकलशादि सर्वमुदितनयम् उक्तन्याय एवेत्सर्थः।

कार्यं परावाहनमादिबिम्बे

१. 'रित्या' घ. पाठः ।।

यद्यागबिम्बेऽपि दशाभिवाहः[१]
स्यादादिबिम्बेऽथ तयोर्द्वयोः स्या-
न्मन्त्राभिवाहोऽथ यथार्हमिज्या ।। ३९ ।।

ततः आदिबिम्बे परावाहनं कार्यम्। यागबिम्बेऽपि तत् परावाहनं कार्यम्। दशाभिवाहः अवस्थावाहनमादिबिम्ब एव स्यात्। अथ तयोर्द्वयोर्मन्त्राभिवाहः स्यात्। यथायोग्यं पूजा च स्यात्।

ततः प्रतिष्ठाप्य च मूलबिम्बं
लेप्यादि चेत् तत्तु तथा विभाव्य।
ध्रुवं च सम्भाव्य यथोक्तनीत्या[२]
विश्वाणुनोपस्थितिमस्य कुर्यात् ।। ४० ।।

ततो मूलबिम्बं यथोक्तनीत्या प्रतिष्ठाप्य तत्तु लेप्यादि चेत् (तदा? तथा) प्रतिष्ठां विभाव्य ध्रुवा द्यौरित्यादिना स्थिरीकृत्यास्य यथोक्तनीत्या विश्वतश्चक्षुरित्याद्युपस्थानं च कुर्यात्।

तारादिपूर्वमियमित्यथ सेति देव
ते मूर्तिरोमिति वदन्निजमूलरुद्धम्।
स्वं पञ्चतत्त्वमपि मूलनिरञ्जनं च
पीठे न्यसेत् स्वपदभाजि तु यागबिम्बम् ।। ४१ ।।

पुनस्तारोपचाराद्यन्ते "इयं सा देव ते मूर्तिरोम्" इति मन्त्रं निजमूलपुटितं स्वपञ्चतत्त्वमूलं प्रणवं च वदन् स्वपदभाजि पीठे यागबिम्बं न्यसेत्।

तत्र ध्रुवादिजपकृत्[३] स्वपदेषु मूर्ति-
मन्त्राञ्चितानि मनुना प्रणवादिगेन।

१. 'वाहम्' च., २. 'रित्या', ३. 'ध्रुवाणु' ख. पाठः ।।

तेनैव मूलमपरान्तजुषा क्रमेण
संस्थाप्य च ध्रुवयतु ध्रुवमन्त्रजापी ।। ४२ ।।

पुनस्तत्र यागबिम्बे ध्रुवाणुजपकृद् भूत्वा स्वपदेषु स्वस्वस्थानेषु मूर्तिमन्त्रैरेवान्वितानि स्नानादिबिम्बानि प्रणवादिगेन मूलमपरान्तजुषा तेनैव 'इयं सा देवता' इत्याद्येन मनुना क्रमेण संस्थाप्य ध्रुवमन्त्रजापी ध्रुवयतु स्थिरीकरोतु ।

मन्त्रावाहन्यसनकृदथो यागबिम्बेऽष्टबन्धं
क्षिप्त्वा तच्चेदचलमथ कुम्भेशनिद्राघटाभ्याम् ।
कृत्वा स्वस्वोदितवदभिषेकं ततः साधु जीवा-
वाहं त्रेधा न्यसनमिषुतत्त्वैश्च विद्वान् विदध्यात् ।। ४३ ।।

अथो यागबिम्बे मन्त्रावाहन्यसनकृद् विद्वांस्तदचलं चेदष्टबन्धं क्षिप्त्वाथ कुम्भेशनिद्राघटाभ्यां स्वस्वोदितवदभिषेकं कृत्वा ततः साध्यञ्जसा जीवावाहमिषुतत्त्वस्त्रेधा न्यसनं च विदध्यात् ।

सूक्ष्मं स्थूलं रूपमावाह्य मन्त्री
मन्त्रावाहन्यासकृत् पूजयित्वा ।
भूयो दौग्धान्नं निवेद्य प्रसाद्य
सर्वं कुर्यात् तल्लयाङ्गवसानम् ।। ४४ ।।

ततस्तत्र सूक्ष्मं स्थूलं च रूपमावाह्य मन्त्रावाहन्यासादिकृद् भूत्वा पूजयित्वा भूयो दौग्धान्नं निवेद्य प्रसाद्य तस्य लयाङ्गावसानं सर्वं विदध्यात् ।

यागार्चातोऽनुदककुसुमैर्मन्त्रवित् पञ्चतत्त्वै-
र्नीत्वा कृत्स्नं[१] विभूममलधीर्मूलबिम्बेऽथ सद्यः ।

१. कृत्स्ना' ।।

जीवन्यासं[1] सकलमपि कृत्वोपहारैस्तु हार्दैः
सन्तर्प्यानुग्रहदमपि लोकादिमन्त्रैर्विदध्यात् ।। ४५ ।।

ततो यागार्चातोऽनुदककुसुमैर्मन्त्रवित् प्रणवोपचारादियोगं जानन् पञ्चतत्त्वैः कृत्स्नं विभुं मूलबिम्बे नीत्वाथ सद्यो जीवन्यासं सकलमपि कृत्वा हार्दैर्मानसैरुपहारैः संतर्प्य लोकानुग्रहादिमन्त्रैरनुग्रहमपि विदध्यात् ।

स्नानादीतरबिम्बेषु मूर्तिमन्त्राभिवाहनम् ।
वर्णाङ्गन्यासपूजां च कृत्वाऽर्घ्यं वितरेद् बुधः ।। ४६ ।।

ततो बुधः प्रतिमानां तारतम्यं जानन् गुरुः स्नानादीतरबिम्बेषु मूर्तिमन्त्राभिवाहनं वर्णाङ्गन्यासं पूजां च कृत्वा निवेद्यस्थानेऽर्घ्यं वितरेत् ।

प्राप्येशान्नित्यपूजानुमतिमथ समर्च्यासनं यागबिम्बे
मूर्तिद्वन्द्वं विभाव्याथ दरभृतजलेनानयेन्मूलबिम्बात् ।
देवं तं पञ्चतत्त्वैर्मनुविदिह कृतव्यापके तारतोऽङ्गा-
द्याधायावाह्य मूलेन च सकलयतु स्वाक्षराङ्गादिभिस्तम् ।। ४७ ।।

नित्यपूजाविधिमाह – प्राप्येति । पूर्वमीशान्नित्यपूजाया अनुमतिं प्राप्याथ यागबिम्ब आसनं समर्च्य स्थूलसूक्ष्मरूपमूर्तिद्वयं कल्पयित्वाथ दरभृतेन जलेन मूलबिम्बात् तं देवं पञ्चतत्त्वरानयेत् आवाहयेत्, तारतः कृतव्यापक इहाङ्गादि कृत्वा मूलेन स्वहृदयाच्चावाह्याक्षराङ्गैः तं सकलयतु ।

कृत्वाऽर्चनं स्वनिखिलावरणार्चनाढ्यं
नानानिवेद्यसुभगं सह वैश्वदेवम् ।
स्वस्वप्रधानपरिषद्यजनार्थनं च

१. 'प्राण' ख. पाठः ।

सन्तोष्य सम्प्रणयतूक्तवदादिबिम्बे ।। ४८ ।।

स्वैर्निखिलावरणैः सह नानानिवेद्यैः सुभगमर्चनं कृत्वा सह वैश्वदेवं प्रधानपरिषद्यजनं प्रार्थनं च कृत्वा संतोष्योक्तक्रमेणादिबिम्बे संप्रणयतु।

वेराणि सन्ति यदि गर्भगृहेऽजरुद्रा-
दीनां विशोधितचराण्यधुना स्वमन्त्रैः।
संस्थाप्य किञ्चिदभिपूज्य निवेद्यशेषात्।
किञ्चिन्निवेदयतु तद्विभुपूजने तु ।। ४९ ।।

गर्भगृहे विशेषेणाजरुद्रादीनां बिम्बानि सन्ति यदि विशोधितचराणि बिम्बशोधनकाले पूर्वं शोधितानि तान्यधुना स्वस्वमन्त्रैः संस्थाप्य किञ्चिदभिपूज्य तद्विभुपूजने निवेद्यशेषात् किञ्चिन्निवेदयतु।

नीत्वा तथाऽऽदिबिम्बे व्यापय्य प्रणवतो न्यसेत् पञ्च।
तत्त्वानि मूलवर्णाङ्गानि धियेष्ट्वोक्तबज्जपेच्च मनून् ।। ५० ।।

द्विद्व्येकोद्भिदुरेषुतत्त्वमनुभिर्व्यापय्य मन्त्री चिद-
र्चार्चाविष्टरपीठिकायतनसंयोगं विभाव्य क्रमात्।
ब्रह्माध्वेद्धचिताऽऽदिनोदवपरिव्याप्त्याऽभिपूर्याखिलं
काण्डं तत्परिकल्पयेदथ महासालात्मनाऽवस्थितम्।। ५१ ।।

तल्लयाङ्गादिकृद्रक्षेन्न्यस्य गन्धाक्षतादिकम्।
द्वारं बध्वा वहिर्गत्वा प्रणमेन्मण्डपे विभुम् ।। ५२ ।।

नोद्घाटयेद् द्वारमहस्त्रयेऽत्र
कृत्वाऽग्रतः स्वस्तिकमादधीत[१]।

१. 'स्वण्डिक' ।।

नित्यार्चनं स्वार्हहुतादियुक्तं
संस्नाप्य तुर्येऽह्नि यजेच्च बिम्बे।। ५३।।

दिशाहोमादि सकलं कृत्वा कलशपूजनम्।
पूर्वेद्युर्मण्डपे कुर्याद[1]भिषेकं परेद्यवि ।। ५४।।

ततोऽर्चनाबिम्बादादिबिम्बे नीत्वा प्रणवतो व्यापय्य पञ्चतत्त्वादिमूलवर्णाङ्गानि च न्यसेत्। धियेष्ट्वोक्तवन्मन्त्रं जपेच्च। पुनश्चिच्चैत्यमेलनादिकं तन्त्रसमुच्चयश्लोकैराह – द्विद्व्येकेति। चतुर्थदिवसात् पूर्वं दिशाहोमादि कृत्वा तत्पूर्वेद्युर्मण्डपे कलशपूजनं परेद्यव्यभिषेचनं च कुर्यात्।।

बर्हिबर्हेण मूलार्चां मृष्ट्वा वस्त्रेण वा ततः।
विद्वान् पञ्चोपबिम्बानां तैलाभ्यङ्गादिकं चरेत् ।। ५५।।

मूलबिम्बात्सपर्यायां पूजाबिम्बेऽवतारणम्।
प्रतिसङ्क्रमणं चान्ते मूलबिम्बे पुरोदितम् ।। ५६।।

बर्हिबर्हेण वा वस्त्रेण वा मूलाच्चार्मिष्ट्वा पञ्चानामुपबिम्बानां यागस्नानं बल्युत्सवतीर्थार्थं कल्पितानां तैलाभ्यङ्गादिकं चरेत्। तव तत्र सपर्यायां मूलबिम्बात् पूजाबिम्बेऽवतारणं पूजान्ते प्रतिसङ्क्रामणं तत्पुरोदितप्रकारमेव स्यात्।

मूलार्चामभिवन्द्य पूजयतु पूजास्नानबिम्बासनं
पूजार्चार्पितमूलबिम्बगविभुं दत्त्वाऽर्घ्यपाद्यादिकम्।
स्नात्वाऽतोऽपि च मूर्तिभाजि मनुवित् तं स्नानबिम्बे कृत-
न्यासो द्रव्यघटाभिषेकमखिलं कुर्वीत सावस्रुतम् ।। ५७।।

कलशस्नानविधानमाह – मूलार्चामिति। पूर्वं मूलार्चामभिवन्द्य पूजाबिम्बे च पीठं पूजयतु। पुनः पूजार्चायां योजितमूलबिम्बगतदेवो मनुविदर्घ्यपाद्यादिकं

१. 'दधिवासं' ङ. पाठः ।।

दत्त्वा ततो यागबिम्बान्मूर्तिभाजि स्नानबिम्बे तं देवं नीत्वा मूलाङ्गकृतन्यासो भूत्वा द्रव्यघटाभिषेकमखिलं सावस्रुतं कुर्वीत।

तं यागबिम्बेऽजघटोदशेष-
सिक्ते नियोज्याङ्गपटादि दत्त्वा।
सम्पूज्य साङ्गावरणं निवेद्य
महानिवेद्यं विधिवत् प्रसाद्य ।। ५८।।

मूलबिम्बे ततो नीत्वा यथोक्तन्यासकृद् गुरुः।
भावोपहारैः सन्तर्प्य लयाङ्गादिकमाचरेत् ।। ५९।।

पुनरजघटोदशेषसिक्ते ब्रह्मकलशजलशेषेण सिक्ते यागबिम्बे तं देवं नियोज्यङ्गवस्त्रादि दत्त्वा साङ्गावरणं तं सम्पूज्य महानिवेद्यं निवेद्यविधिवत् प्रसाद्य ततो मूलबिम्बे नीत्वा यथोक्तन्यासकृद् गुरुर्भावोपहारैस्तं सन्तर्प्य लयाङ्गादिकमाचरेत् ।। ५८ –५९।।

तदैवावस्रुतजलैरभिषिच्येतराण्यपि।
बिम्बान्यथ परीवारेषूक्षित्वा विकिरेद्बलिम् ।। ६०।।

इतराणि बिम्बानि तदैवावस्रुतजलैरभिषिच्याथ परिवारेषु चोक्षित्वा बलिं विकिरेत।।

पूजादिप्रक्रियोक्तैव[१] नोत्सवेऽस्ति बलौ भिदा।
[२]प्रस्वापनावभृथयोर्भिदामात्रमथोच्यते ।। ६१।।

अत्र बहुवेरे पूजादिप्रक्रिया तूक्तेव स्यात्। उत्सवे तु बलौ भेदो नास्ति। अथ प्रस्वापनावभृथयोः यात्रायां प्रस्वापने तीर्थस्नाने च भिदामात्रमुच्यते।।

यागार्चायां विभुयजनकृत पूर्ववन्मुलसंस्थं

१. 'क्तैवं' , २. 'प्रस्थापना' ।।

प्राथ्यर्ाज्यारोपमिह तनुयाद् यागबिम्बेऽर्पिते वा।
सङ्क्षाळ्योपन्यसतु महद्बिम्बं ततः सर्वमस्मिन्
नीत्वा कुर्यात् स्वपनविधिमप्युत्तरेद्युश्च कृत्यम् ।। ६२।।

तत्र यागार्चायां विभुयजनकृद् भूत्वा देवं मूलसंस्थं कृत्वा पूर्ववत् तीर्थयात्रा त्वया देवेति प्रार्थ्य इहैव वा यागबिम्बेऽर्पिते सति वा ज्यारोपं तनुयात्। पुनर्महाबिम्बमुत्सवबिम्बं संक्षाल्य उप समीपे न्यसतु। ततोऽर्चनाबिम्बादस्मिन् नीत्वा स्वपनविधिमप्युत्तरेद्युश्च कृत्यं सर्वं तनुयात्।।

सम्पूज्योद्वास्य शय्यादि नीत्वाऽन्तं[१] महकौतुकम्।
पूजाबिम्बे नियोज्येष्ट्वा मूलबिम्बेऽर्पयेद् विभुम् ।। ६३।।

तत उत्तरेद्युस्तत्र संपूज्य शय्याद्युद्वास्य महकौतुकमन्तर्नीत्वा तस्मात पूजाबिम्बेऽर्पयेत्।।

सङ्क्षाळितावभृथबिम्बमथोपनीय
पूजावधौ प्रथमबिम्बगमर्थयित्वा।
पूजान्तरे यदि तु तत्स्थमथैनमिज्या-
बिम्बाश्रितं नयतु मन्त्रबिदत्र बिम्बे ।। ६४।।

अथ संक्षालितावभृथबिम्बं संक्षालिते तीर्थबिम्बमुपनीय समिपे स्थापयित्वा पूजावसाने देवं प्रथमगं कृत्वा कर्मार्चातीर्थयात्रार्थमित्यनेनार्थयित्वा पूजाबिम्बे योजयित्वा मन्त्रविदत्र तीर्थबिम्बे नयतु। पूजान्तरे यदि तु तत् क्रियते चेत् तत्स्थं मूलगं कृत्वा प्रार्थयित्वा पुनरिज्याबिम्बाश्रितमेनं तीर्थबिम्बे जयतु।।

कृत्वाऽत्र[२] विधिवत् तीर्थस्नपनं प्रापितालयम्।
नीत्वेज्याबिम्ब इज्यान्ते मूलबिम्बे नियोजयेत् ।। ६५।।

१. 'त्वान्तमं', २. 'कृत्वा च' ।।

अथ विधिवत् तीर्थस्नपनं कृत्वा प्रापितालयं प्रासादं प्राप्य इज्याबिम्बे नीत्वा इज्याया अन्ते मूलबिम्बे नियोजयेत्।

स्थानप्रासादयोः शुद्धौ न भेदः शुद्धिकर्मणि।
बिम्बशुद्धौ हुतविधावपि भेदः स[1] उच्यते ।। ६६।।

शुद्धिकर्मणि स्थानप्रासादयोः शुद्धौ न भेदोऽस्ति। बिम्बशुद्धौ क्षालनादौ हुतविधावपि भेदः स्यात्। स उच्यते।।

नीत्वेशं यागबिम्बे कृतसकलचतुःशुद्धिराद्ये[2] नयेद्वा
द्वे कृत्वा द्वे च नीत्वा चरतु यजनबिम्बेऽथ मूलेऽर्पयेद्वा।
भूयोऽस्माद्यागबिम्बे क्रमयतु कृतधारोऽर्चयेच्चादिबिम्बे
धारान्ते त्वेव पूजा यदि न कृतचतुःशुद्धिरुद्वाहयेत्[3] ।। ६७।।

क्षालनादिचतुश्शुद्धौ ईशं यागबिम्बे नीत्वा कृतसकलचतुश्शुद्धिर्भूत्वा गुरुराद्ये बिम्बे नयेद् वा। अथवा यजनबिम्बे द्वे क्षालनप्लावने कृत्वा पुनमूलबिम्बाद् देवं तत्र नीत्वा द्वे स्नानमार्जने चरतु। पुनर्मूलेऽर्पयेत्। भूयो धारार्थमस्मा-न्मूलबिम्बाद् यागबिम्बे क्रमयतु। पुनः कृतधारो भूत्वादिबिम्बेऽर्पयेच्च। धारान्ते त्वेव पूजा यदि स्यात् तर्हि कृतचतुःशुद्धिर्भूत्वा नोद्वासयेत; धारान्त एवोद्वासयेदित्यर्थः।।

सङ्क्रमय्यार्चनार्चायामवगाहं यथाविधि।
विदधीतार्चनान्ते तं मूलबिम्बे नियोजयेत् ।। ६८।।

पुनरर्चनार्चायां संक्रमय्य यथाविध्यवगाहं विदधीत। अर्चनान्ते तं मूलबिम्बे नियोजयेत् च।।

कृत्वा भूतलयादि सर्वमपि मन्त्रन्यासनिष्ठं महा-

१. 'समुच्यते' च., २. 'रोद्येन धेन्वा' ग., ३. 'सयेत' छ. पाठः।।

बिम्बेऽथार्चनबिम्ब ईशमवतार्यात्रापि कृत्वा तथा।
तत्सर्वं परिपूज्य पीठमभिवाह्य स्नापयेत् पञ्चके-
नाथेष्ट्वा प्रणयेन्महाप्रतिकृतौ तन्न्यासमप्याचरेत् ।। ६९।।

पञ्चकस्नानकाले महाबिम्बे भूतलयादिसर्वमपि मन्त्रन्यासनिष्ठं कृत्वाथार्चनाबिम्बे ईशमवतीर्यात्रापि तथा भूतलयादि तत् सर्वं कृत्वा पीठं परिपूज्याभिवाह्य पञ्चकेन स्नापयेत्। अथेष्ट्वा महाप्रतिकृतौ प्रणयेत् तत्र तन्न्यासमप्याचरेत्।।

कुर्याच्छेषोपबिम्बानां सप्तस्वपि च शुद्धिषु।
तत्तच्छेषेण संशुद्धिं भूतमात्रलयाद्यपि।। ७०।।

सप्तस्वपि शुद्धिषु स्नानबिम्बादिशेषोपबिम्बानां तत्तच्छेषेण संशुद्धिं कुर्यात्। भूतमात्रस्य लयाद्यपि कुर्यात्।

तत्तन्निष्कृतिहोमेषु यागबिम्बार्पितं विभुम्।
तत्कुम्भैरभिषिच्येष्ट्वा मूलबिम्बे नयेद् बुधः ।। ७१।।

तत्तन्निष्कृतिहोमेषु मूलबिम्बाद् यागबिम्बार्पितं विभुं तत्कुम्भैरभिषिच्येष्ट्वा बुधो मूलबिम्बे नयेत्।

नीत्वेशं यागबिम्बेऽर्पयतु लयहुतोत्थं घृतं तत्त्वहोमे
प्रत्यर्प्य न्यासमेषां चरतु च हुतकृद्यागबिम्बेऽथ नीत्वा।
तत्कुम्भेनाभिषिच्यागमविदिह निवेद्यान्तकृन्मूलबिम्बे
नीत्वा न्यासं विधायेह गमितमभिपूज्यादिबिम्बे नयेच्च ।। ७२।।

तत्त्वहोमे ईशं यागबिम्बे नीत्वा लयहुतोत्थं सम्पातघृतं तत्रार्पयतु। पुनर्मूलबिम्बे प्रत्यर्प्य एषां तत्त्वानां संहारन्यासं चरतु। तत्र स्थिते देवे हुतकृच्च भूत्वाथ यागबिम्बे नीत्वा तत्तत्कुम्भेनाभिषिच्येह पायसं निवेद्यान्तकृद् भूत्वागमविद्

गुरुर्मूलबिम्बे नीत्वा तत्त्वानां सृष्टिन्यासादिकं विधायेह यागबिम्बे गमितमभिपूज्यादिबिम्बे नयेच्च।।

जीर्णोद्धृतौ तु तरुणालय एक[१] एव
स्यादल्पबिम्बमुपबिम्बमिदं हि षष्ठम्।
कर्मैकवेरसममेव भिदा तु शुद्धा-
वुक्ताऽथ निष्क्रमविधौ च वदामि भेदम् ।। ६३।।

जीर्णोद्धृतौ विशेषमाह – जीर्णोदधृताविति। तत्र तु तरुणालयेऽल्पप्रासादे अल्पबिम्बमेकमेव स्यात्। इदं हि षष्ठमुपबिम्बं स्यात्। अत्र कर्म एकवेरसममेव स्यात्। शुद्धौ भिदा तूक्ता; अथ निष्क्रमविधौ भेदं च वदामि।

मूलार्चामभिवन्द्य विभ्वनुमतः सङ्क्षाळिते पीठमि-
ष्ट्वाऽर्चाबिम्ब उपात्तमूर्तिनि विभुं नीत्वोचितन्यासकृत्।
इष्ट्वैनं जनितत्त्वहोमजघृतं प्राप्यादिबिम्बेऽर्पिते[२]
तत्त्वन्यासकृदर्थयेत विलयानुज्ञां हुतं चाचरेत् ।। ७४।।

तत्र संहारतत्त्वहोमे पूर्वं सृष्टितत्त्वहोमान्तं कृत्वान्तर्गत्वा मूलार्चामभिवन्द्य विभ्वनुमतो देवादनुज्ञां गृहीत्वा संक्षालितेऽर्चाबिम्बे पीठमिष्ट्वोपात्तमूर्तिनि पूजितमूर्तावत्र विभुं नीत्वोचितन्यासकृद् भूत्वा तत्रैनमिष्ट्वा जनितत्त्वहोमजघृतं सृष्टितत्त्वहोमात् सम्भूतं सम्पातं तस्मिन् प्राप्यादिबिम्बेऽर्पिते तस्मिन् देवे सति तत्त्वन्यासकृद् भूत्वा परिपूर्णं तं प्रति विलयानुज्ञामर्थयेत्। अथ संहारतत्त्वहोमं चाचरेत्।

तत्तत्कर्मार्चाकृते पञ्चतत्त्वैः
कार्यः संहारक्रमाद[३]न्यहोमः।
युक्त्या तद्वन्मूर्तिमन्त्रेण चैषां

१. 'एकमेव', २. 'बिम्बार्पितं', ३. 'दाज्म' ग. ङ. पाठः ।।

योज्यः स्यात्कार्योपपत्त्या विशेषः ।। ७५।।

अन्तस्तत्त्वस्य होमात् पूर्वं तत्तत्कर्मार्चाकृते तत्तत्कर्मार्चां उद्दिश्य पञ्चतत्त्वैः पृथक् संहारक्रमादाज्यहोमः कार्यः स्यात्। तद्वद् मूर्तिमन्त्रे चैषां बिम्बानां कार्योपपत्त्या विशेषो योज्यः स्यात्।।

नीत्वोपबिम्बे विदधीत पूजां स्यात् तत्त्वकुण्डेष्विह[१] वैश्वदेवम्।
कुर्यात् ततो होमसमापनादि पूजान्त ईशं च नयेत् स्वबिम्बे।। ७६।।

एवं तत्त्वानां होमावसाने उपबिम्बेऽर्चनाबिम्बे देवं नीत्वा पूजां विदधीत। इह तु वैश्वदेवं तत्त्वकुण्डे स्यात्। ततः स्विष्टकृदादिभूतं होमसमापनादि कुर्यात्। पुनः प्रसन्नपूजान्ते ईशं स्वबिम्बे नयेत्।।

पूजार्चामभिषिच्याथ तत्त्वकुम्भं तदग्रतः।
न्यसेत् कालावधिप्रश्नाद्यपि कुर्यादिहोचितम् ।। ७७।।

ततः पूजार्चामभिषिच्याथ तदग्रतस्तत्त्वकुम्भं न्यसेत्। तत इह कालावधिप्रश्नाद्युचितमपि कुर्यात्।।

मूलार्चायां विभाव्य प्रभुमिह कृततत्त्वध्रुवोद्व्यापको नी-
त्वेज्याबिम्बेऽभिषिच्याग्रविहित[२]कलशेनादिबिम्बेऽथ नीत्वा।
उद्व्याप्य ध्यानसङ्कोचकृदथ दरकेनाग्रतः सूपक्लृप्ते
कुम्भे प्रोद्वास्य सिक्त्वाऽर्चनवपुषि चरेद् ध्यानसङ्कोचमस्मिन्।।

ततो मूलार्चायां प्रभुं विभाव्येह कृततत्त्वध्रुवोद्व्यापको भूत्वा इज्याबिम्बे एवं नीत्वाग्रनिहितेन तत्त्वकलशेऽभिषिच्याथादिबिम्बे नीत्वोद्व्याप्य ध्यानसङ्कोचकृद् भूत्वाथ दरकेन शङ्खगतेन जलेनाग्रतः सुक्लृप्ते कुम्भे

१. 'ण्डे त्विह बैल्यहोमम्' ङ. पाठः, २. 'गनिहित' ग. ङ. पाठः ।।

प्रोद्वास्य तेन कुम्भेनार्चनावपुषि सिक्त्वार्चनाबिम्बे ध्यानसङ्कोचं चरेत्।।

मूले वा ध्यानसङ्कोचकृदपचितिबिम्बेऽर्पयित्वाऽत्र चैवं
कृत्वा सङ्कोचमग्राहितकलशसिगेवादिबिम्बे प्रणीय।
उद्व्यापय्याग्रतः सम्भृतकलशक उद्वास्य तेनाभिषिञ्चे-
द्यागार्चा नैव सङ्कोचनमिह बहुबेरे परं निष्क्रमः स्यात्।।

अत्र क्रमे प्रसिद्धं पक्षान्तरं दर्शयति – मूले इति। पूर्वं मूले मूलबिम्बे ध्यानसङ्कोचकृद् गुरुर्भूत्वा पुनरपचितिबिम्बे पूजाबिम्बे देवमपयित्वात्र चैवं ध्यानसङ्कोचं कृत्वा पुनरत्राग्राहितकलशसिक् अग्रस्थिततत्त्वकलशेन सेचनं कृत्वा तदैवादिबिम्बे प्रणीयोद्वापय्य ऊर्ध्वं व्यापयित्वा तस्याग्रतः सम्भृतकलशके सम्भृते जीवकलशजले उद्वास्य तेन यागार्चामभिषिञ्चेत्। इह बहुवेरे नैव सङ्कोचनं स्यात् केवलं निष्क्रम एव स्यात्।।

यात्राहोमादिसम्पातं मूलबिम्बेऽत्र युक्तितः।
सिक्त्वा स्थूलादिरूपाणि कुम्भ उद्वासयेत् क्रमात् ।। ८० ।।

अत्र मूलबिम्बादुद्वासनकाले यात्राहोमादिसम्पातं मूलबिम्बे युक्तितः सिक्त्वा स्थूलादिरूपाणि क्रमाज्जीवकुम्भ उद्वासयेत्।।

जीवोद्वासनमप्यस्मिन् कृत्वा तत्त्वैस्तु पञ्चभिः।
त्रिधा विन्यस्य मूलाक्षराङ्गन्यासादि चाचरेत्।। ८१ ।।

यात्राहोमघृतावशेषमथ सिक्त्वा यागबिम्बे ततोऽ-
प्युद्वास्याग्रसुसम्भृतेऽथ कलशे मन्त्री यथोक्तक्रमात्।
मन्त्रा[1]वाहनकृत् प्रपूज्य विनिवेद्यातोष्य वस्त्रावृतं
नीत्वा संस्कृतमण्डपेऽ[2]धिशयनं न्यस्येद् गुरुः कल्पवित्।।

१. 'तन्त्रा' ग. पाठः, २. 'च शयने' ।।

उद्धारशायनजलार्पणमादिविम्ब-
स्येज्याऽर्चया सह भवेद्यदि सा तु शैली।
लौहीं[१]मुखप्रतिकृतिं दहने यथास्वं
विद्राव्य कारयतु शिल्पिवरेण तां ताम्।। ८३।।

पुनरस्मिन् जीवकुम्भे जीवोद्वासनमपि कृत्वा तेन यागार्चामभिषिच्य पञ्चभिस्तु तत्त्वैस्त्रिधा विन्यस्य मूलाक्षराङ्गन्यासादि चाचरेत्। अथ यात्राहोमस्य घृतावशेषं यागबिम्बे सिक्त्वा ततोऽपि यथोक्तक्रमादग्रतस्सम्भृतो कलशे उद्वास्य मन्त्री मन्त्रावाहनकृद् भूत्वा प्रपूज्य निवेद्यातोष्य वस्त्रावृतं तं कुम्भं संस्कृतमण्डपे नीत्वाधिशयनं न्यस्येत्। गुरुः कल्पविद् इति पदाभ्यां जीवोद्वासनोपदेशादिकं सूचितम्। आदिबिम्बस्योद्धारश्शायनं जलर्पणञ्चेज्यार्चया सह भवेत्। सा पूजार्चा शैली शिलया निर्मिता यदि तदा भवेत्। लौहीं लोहनिर्मितां तामुपप्रतिकृतिं पूजाबिम्बादिकं दहने विद्राव्य यथास्वं स्वप्रकारेणैव शिल्पिवरेण कारयतु।। ८१-८३।।

नेत्रोन्मीलनसङ्ग्रहादिविधिकृत् तज्जीवकुम्भान्तिके
संवेश्याल्पककौतुकं समधिवास्यान्येद्युरल्पालये।
तत् संस्थाप्य यथार्हकालमभिषिच्यानेन कुम्भेन त-
न्न्यासेज्यादिकृदुत्सवान्तमखिलं कर्म प्रकुर्याद् गुरुः ।।

पुनरल्पकौतुकं गुरुर्नेत्रोन्मीलनसङ्ग्रहादिविधिकृद् भूत्वा तज्जीवकुम्भान्तिके संवेश्य समधिवास्यान्येद्युस्तदल्पालये संस्थाप्य यथार्हकालमनेन जीवकुम्भेनाभिषिच्य तन्न्यासेज्यादिकृद् भूत्वोत्सवान्तमखिलं कर्म प्रकुर्यात्।।

मूलार्चामितराश्च साधु रचिताः संस्कृत्य संशोधिता-
ल्पार्चोद्वासितजीवकुम्भमधिवास्यार्चाभिराभिः सह।

१. 'हीमुपप्रति' ङ. पाठः ।।

प्राग्वच्छोधितमूलधाम्नि विधिवत् कृत्वा प्रतिष्ठां निजे
काले जीवघटाभिषेचनविधिं कुर्यात्सपर्याद्यपि[1] ।। ८५ ।।

पुनः स्वप्रासादे प्रतिष्ठाकाले साधु रचितां मूलार्चामितराश्च सङ्गृह्य संस्कृत्य संशोधिताल्पार्चोद्वासितजीवकुम्भं संशोधितेऽल्पप्रासादे संशोधिताल्पार्चाया उद्वासितं जीवकुम्भमाभिरर्चाभिः सहाधिवास्य प्राग्वदेव शोधिते मूलप्रासादे विधिवत् प्रतिष्ठां कृत्वा निजे काले जीवघटाभिषेचनविधिं सपर्याद्यपि कुर्यात् ।।

तुर्यदिनस्नपनोत्सव-
विधिमपि विदधीत देशिकप्रवरः ।
सद्यस्तदल्पबिम्ब-
प्रतिपत्तिरपि च यथोचितं[2] क्रियताम् ।। ८६ ।।

पुनर्देशिकप्रवरस्तुर्यदिनस्नपनविधिमुत्सवविधिमपि विदधीत । सद्यस्तदानीमेव तदल्पबिम्बप्रतिपत्तिः तस्याल्पबिम्बस्योद्वारादिरपि च यथोचितं क्रियताम् ।

प्रासादजीर्तावपि सर्वमेवं प्रायोऽत्र किं त्वर्चनबिम्ब एव ।
स्यान्मूलबिम्बस्य च शुद्धिरेतच्छेषेण शेषप्रतिमाश्च शोध्याः ।। ८७ ।।

प्रासादस्य जीर्तावपि प्राय एवमेव सर्वं क्रियतात् । किन्तु अत्रार्चनबिम्ब एव मूलबिम्बस्य शुद्धिः स्यात् । एतच्छेषेण शेषप्रतिमाश्च शोध्याः स्युः ।।

पूजार्चामात्रजीर्तावपि गदितदिशोद्वास्य नीत्वाधिशय्यं
तामर्चां लाङ्गलोच्चालितबहिरपनीतां त्यजेत् प्राग्वदप्सु ।
गेहं संशोध्य मूलप्रतिकृतिमपि तां दर्पणे चाथ नव्यां
पूजार्चां दृग्विधानग्रहकृदधिजलं वासयेतोक्तकालम् ।।

१. 'सपर्यामपि' , २. 'दितं' ङ पाठः , ३. 'दिग्वि' छ. पाठः ।।

पूजार्चामात्रजीर्त्तावपि दर्शितदिशोद्वास्य शय्यायां नित्वा लाङ्गलोच्चालितबहिरपनीतां लाङ्गलाग्रेण विश्लेष कृत्वा बहिरुक्तक्रमेणापनीतां तां कर्मार्चामपि त्यजेत्। पुनर्गेहं संशोध्य तां मूलप्रतिकृतिमपि दर्पणे प्रतिबिम्ब्य संशोध्य नव्यां पूजार्चां दृग्विवधानग्रहकृद् भूत्वोक्तकालमधिजलं जले वासयेत्।।

तां चाधिशाय्य[१] शयनं कलशेन सार्धं
कृत्वाऽधिवासमपि मूलतनोश्च[२] विद्वान्।
नीत्वाऽन्तरे तदखिलं मनसाऽऽदिबिम्बं
संस्थापयेदितरदप्युपदिष्टरीत्या ।। ८९ ।।

तां च शयनमधिशाय्य शयने शाययित्वा कलशेन सार्धमधिवासं कृत्वा मूलतनोश्चाधिवासं कृत्वा विद्वान् गुरुरेतदखिलमन्तर्नीत्वा मनसादिबिम्बे संस्थापयेत्। इतरत् पूजाबिम्बमप्युपदिष्टरीत्या संस्थापयेत्।।

जीवावाहनसमये तत्कलशेनाभिषिच्य मूलार्चायाम्[३]।
नीत्वा न्यासं विदधीताथाखिलमपि चरेत् प्रतिष्ठोदितवत्।।

जीवावाहनका[४]ले तत् कलशेनाभिषिच्य मूलार्चायामेवं नीत्वा न्यासं विदधीत। अथ प्रतिष्ठायामुदितक्रमेणाखिलमपि कर्म चरेत्।।

बिम्बग्रहेऽधिवासे वा प्रोक्तं व्याहृतिभिर्हुतम्।
पूर्त्यर्थमुपबिम्बानामपि कर्तव्यमष्टशः ।। ९१ ।।

बिम्बग्रहे चाधिवासे वा पूर्वं प्रोक्त[५]व्याहृतिभिर्हुतमुपबिम्बानां पूर्त्यर्थमष्टशः कर्तव्यं स्यात्।।

लेप्ये जीर्णे प्रोक्तवत् प्रोषितेशं तत्त्यक्त्वाऽन्यद्दृक्प्रतिष्ठादिपूर्वम्।

१. 'शय्य' ग. घ. पाठः , २. 'तनौ च' ङ. पाठः, 'म्' ग. पाठः
४. 'समये' इति मूले पाठो दृश्यते। ५. मूले 'प्रोक्त'मिति।।

निर्माप्याशेषां प्रतिष्ठां विदध्यात् पूर्वार्चाबिम्बेऽक्षिविध्यादि कार्यम्।।

लेप्ये बिम्बे जीर्णे प्रोक्तवदेव प्रोषितेशमुद्वासितदेवं तद् बिम्बं त्यक्त्वा प्रतिष्ठादिपूर्वं शूलप्रतिष्ठादिकं सर्वं यथा तथान्यं निर्माप्याशेषां प्रतिष्ठां विदध्यात्। तत्र पूर्वार्चाबिम्ब एवाक्षिविध्यादिकं कार्यं स्यात्।।

प्रासादान्तर्दारवे वौपले वाऽप्येवं सर्वं स्याद् बहिर्निर्मिते तु।
आदर्शेऽर्चा बिम्बके वा चले स्यान्नेत्रोन्मेषाद्युक्तवत् सर्वमन्यत्।। ९३।।

प्रासादान्तर्गते दारवे वा औपले वा बिम्बे जीर्णेऽपि एवमेव सर्वं कर्म स्यात्। बहिर्निर्मिते तु आदर्शे वा चलेऽर्चाबिम्बे वा नेत्रोन्मेषादि स्यात्। अन्यद् सर्वमुक्तवदेव स्यात्।।

स्नानाद्यर्चा यजनतनुगे देव उद्वास्य नव्या[१]
नेत्रोन्मेषाद्यमनुविधिवद्वारिवासं च कृत्वा।
कुम्भेनैकेन तु समभिषिच्याथ पुण्याहकृत्ता-[२]
भूतापीत्यादिनिजविधिभिर्भावयेन्मूर्तिरूपाः ।। ९४।।

स्नानाद्यर्चा जीर्णाश्चेद् यजनतनुगे देवे ता उद्वास्य नव्याः स्वीकृत्य नेत्रोन्मेषाद्यमनु नेत्रोन्मेषाद्यनन्तरं विधिवद् वारिवासं च कृत्वा एकेन कुम्भेन त्वभिषिच्य पुण्याहकृद् भूत्वा भूतापीत्यादिनिजविधिभिर्भूतसंहारादिकर्मभिर्मूर्तिरूपा भावयेत्।।

हुत्वोक्तवद्यजनबिम्बगतादनुज्ञां
लब्ध्वा निजास्पद[३] इमाः प्रतिमा यथास्वम्।

१. 'सर्वा नव्या नेत्राद्य', २. 'कृत्तं भू ङ. पाठः, ३. 'दगतां प्रतिमां' ग. पाठः।।

संस्थाप्य देवनवकाद्यभिषेकशेषे-
णाथाभिषिच्य वितरेदपि तद्विदर्घ्यम् ।। ९५।।

पुनरुक्तवद्ध्रुत्वा यजनबिम्बगताद् देवादनुज्ञां लब्ध्वा निजास्पदे एवेमाः प्रतिमा यथास्वं स्वस्वोक्तक्रमात् संस्थाप्य देवनवकाद्यभिषेकशेषेण देवस्य नवकादिकलशैराभिषेकं कृत्वा तच्छेषेणाथाभिषिच्य तद्विद्गुरुरर्घ्यमपि निवेद्य बुध्या वितरेत्।।

पूजार्चायामष्टबन्धस्य जीर्णौ
तस्यामावाह्य स्वसम्पातसिक्तम्।
जीर्णं प्रोद्वास्यादिबिम्बे विभुं तं
नीत्वेज्यार्चां क्षाळयित्वा विधिज्ञः ।। ९६।।

पीठं प्रार्च्याावाह्य तं मूलबिम्बात्
क्षिप्त्वा प्रागुद्दिष्टरीत्याऽष्टबन्धम्।
सर्वं कृत्वा पायसं सन्निवेद्य
पूजां[१] कुर्यान्मूलबिम्बे नयेच्च ।। ९७।।

पूजार्चायामावाह्य स्वसम्पातसिक्तं संहारनवशक्तिसम्पातसिक्तं जीर्णमष्टबन्धं प्रोद्वास्यादिबिम्बे तं विभुं नीत्वाथेज्यार्चां क्षालयित्वा विधिज्ञो गुरुस्तत्र पीठं प्रार्च्य तं देवं मूलबिम्बादावाह्य प्रागुद्दिष्टरीत्याष्टबन्धं क्षिप्त्वा सर्वं कर्म कृत्वा पायसं निवेद्य पूजां यथोक्तप्रकारेण कुर्यात्। मूलबिम्बे तं देवं नयेच्च। तत्र न्यासजातं मानसपूजां च कुर्यात्।।

इति शेषसमुच्चये दशमः पटलः।

शुभं भूयात्।

१. 'कृत्वा मूल' ङ. पाठः ।।